

Військове місто Єлісаветград.

Ще з 1829 року Єлісаветград стає центром військових поселень на півдні України. В місті було розміщено штаб-квартиру резервного кавалерійського корпусу, постійно проводяться різноманітні військові заходи. Так, у 1817, 1823, 1827, 1842, 1845, 1847, 1850, 1852, 1859, 1874 та 1888 рр. у місті відбувалися огляди у присутності царської родини та високих військових чинів. На цих оглядах іноді одночасно маневрувало до 100 тисяч солдат.

Військові вважали, що рівнинна місцевість навколо Єлісаветграда, особливо по дорозі, що веде до Вознесенська надзвичайно зручна для проведення військових оглядів.

З 1834 року Єлісаветград повністю підпорядковується військовому відомству. Повітові адміністративні установи було переведено до Бобринця. З цього часу з військових чинів призначався навіть голова міської думи, життя міщан також суворо регламентувалось. Але культурне життя міста у першій половині 19 сторіччя було піднято на небувалу височінь. Причин тому декілька. І головна - це вже згадувані постійні огляди, маневри... і найчастіше у присутності імператорів, їх родин, почту, вищих військових сановників. Та відвідинине могли вичерпнути "порядку денного" лише суто військовою справою. Потрібна була відповідна культурна програма. І не диво, що антрепренери намагались привезти свої театральні трупи до Єлісаветграда саме під час маневрів.

З 1830 року до міста почали приїжджати театральні трупи з Харкова, Полтави тощо. Перші вистави ставились у дерев'яних балаганах, а на початку 40-х років купець Плотников збудував на вулиці Великій Перспективній (сьогодні вул. Велика Перспективна) театральне приміщення. Зазначимо, що саме в цьому приміщенні у 1847 році, з 13 по 20 вересня, великий угорський музикант і композитор Ференц Ліст дав свої останні концерти. Ф.Ліст приїздив до Єлісаветграда на запрошення Кароліни Вітгенштейн саме під час огляду військ Миколою I, з надією, що імператор дозволить розлучення К.Вітгенштейн з її чоловіком. Концерти Ліста проходили при великому напливі публіки. Зараз на місці, де знаходився театр, на розі сучасних вулиць Велика Перспективна та Шевченка Лісту встановлено меморіальну дошку.

З 1845 до 1854 року на терені Єлісаветградського повіту проходив військову службу ад'ютантом командира полку **Афанасій Фет**. Літературознавці відзначають, що саме в цей проміжок часу ним були написані найліричніші твори. Під час приїзду Ф.Ліста до Єлісаветграда саме А.Фет розповсюджував квитки на концерти знаменитого піаніста і композитора.

По поверненні на батьківщину Лістом було написано твір, у якому він талановито використав тему української народної пісні "Віють вітри". І хто знає, можливо почув він її саме в нашому степовому співучому краї.

Втім, визначними культурними діячами відвідання Єлісаветграда почалось ще з перших десятиліть минулого століття. Протягом 1820-1824 років у місті принаймні тричі бував О.С.Пушкін.

У жовтні 1823 року Григорій Шевченко (батько Т.Шевченка) оженився вдруге на вдові, яка мала своїх дітей. У багатодітній родині почалися незгоди, свари і Тарасові перепало чи не найбільше. Тож наступного року, восени, коли ще було тепло, Григорій Іванович, прагнучи якось захистити надто вразливого, до того ж, на лихо, гарячкуватого сина від мачухи, брав його з чумаками до Єлісаветграда продавати яблука з панського саду. Отож, восени 1824 року

десятирічний Т.Шевченко з чумацькою валкою також побував у наших краях, в тому числі і в Єлисаветграді.

* * *

40-50 рр. 19 ст. період активного будівництва за рахунок держави. У цей період (1835-1850 роки) начальником військових поселень у Новоросійському краї був граф Дмитро Остен-Сакен, а єлисаветградським міським архітектором від 1849 до 1858 р. - **Андрій Достоевський**, випускник Петербурзького будівничого училища. Цим видатним адміністраторам ми завдячуємо на привнесення у місцеве містобудування принципів програмності та високого професіоналізму. Не зважаючи на особисті конфлікти, Достоевський та Остен-Сакен реалізувати велику програму благоустрою (вуличне освітлення, бруківка, протипожежні заходи), організували велике будівництво. Сучасники відзначали, що завдяки зусиллям А.Достоевського Єлисаветград став містом з європейським обличчям. Але сам архітектор досить критично оцінив і свою роботу, і наше місто взагалі. Він залишив досить цікаві спогади про Єлисаветград, в яких зазначив, що він "років 46 тому... під час мого туди вселення, був дуже неважним містечком з 15 тисячами населення, й то сумнівних. Самий зовнішній вигляд міста був далеко непоказним! На так званій Великій вулиці, що йде за напрямом великої дороги з Кременчука до мосту на р. Інгулі, найкращій тоді вулиці, зустрічалося декілька дерев`яних будівель, критих соломною (дерев`яна крамниця купця Романченка та ін.)."

Існує й інша характеристика Єлисаветграда. У цікавому уривку із щоденника невідомої дами, що подорожувала Україною в самій середині XIX століття, дається оцінка не лише місту, але і його мешканцям:"... його (Єлисаветград) недостатньо назвати гарненьким. То є зовсім європейське і навіть вишукане місто. Будинки тут усі в італійському смаку і навіть усі з чудовим оздобленням, з бельведерами та фронтончиками; у кожному будинку є або балкон, або ліхтарики, або скляна галерея. Вивіски магазинів надзвичайно цікаві. Одне лиш погано. Вузькі вулиці. Але головне, що мені сподобалось, так це риси освіти тутешніх людей. Не кажучи вже про вищі кола, де я помітила велику делікатність, тут кожен міщанин намагається дати освіту своїм дітям, напевне саме тому ми й зустрічаємо тут великий порядок і ввічливість у спілкуванні. Наша вулиця була велика і цокіт екіпажів не замовкав...". Цей опис відноситься до періоду, коли Андрій Достоевський щойно залишив місто, він засвідчує, що й цей архітектор, мабуть, даремно приклав стільки зусиль для того, щоб змінити вигляд Єлисаветграда.

У ці роки, крім військового містечка та храму Покрова Богородиці на Ковалівці, було збудовано надзвичайно виразний пізньо-ампірний будинок окружного суду, приміщення громадського зібрання, новий міст через Інгул. Було розбито Османський бульвар на правому березі Інгулу, бульвари у ровах фортеці та біля плацу кавалерійського училища, яке розмістилося у комплексі військового містечка, реконструйовано міський сад за фортецею.

Подією стало створення у 1850-х рр. міського бульвару-скверу в центрі міста, на місці **нинішньої площі Кірова**. На бульвар виходив тоді ж споруджений, надзвичайно імпазантний пізньокласичний двоповерховий будинок міської ратуші. Прикрашений вежею-каланчою з годинником, фланкований одноповерховими корпусами пожежного управління та банку, цей комплекс, автором якого, вірогідно, був петербурзький архітектор Олександр Брюллов, завершив формування репрезентативного міського центру. На жаль, зараз цей будинок ратуші (нині приміщення облдержадміністрації) невідома спотворено реконструкціями.

Ключові слова: Єлисаветрад, Кіровоград, історія міста, військові смотри, український театр, Афанасій Фет, архітектор Андрій Достоєвський